

ISTORIA, ORGANIZAREA, MUZEUL ȘI ARHIVA PROTOPOPIATULUI ORTODOX SĂLIȘTE (1628-1989)*

Mircea-Gheorghe Abrudan**

Abstract. *The Romanian Orthodox Church in Transylvania, as well as the other Transylvanian historical churches, is the creator and keeper of an architectural, artistic, archival-documentary and bibliophile priceless heritage. If the architectural-artistic one is more visible and appreciated, the archival-documentary one is still not known and valued through conferences, exhibitions and in the historiography, as it should be. Our study is dedicated to one of the regional administrative structures of the Orthodox Church in Transylvania, presenting, firstly, the historical and organizational evolution of the Săliște deanery, and in the second part, the history, organization and content of the parish and deanery museum and archive. The Săliște Orthodox Deanery was certified in the 17th century, being formed by the parishes of the Săliște Chair and then by the Saxon Chair of Sibiu. In the 18th century, Săliștea was one of the centers of orthodox resistance in the face of the forced imposition of unitatism with the Church of Rome. Between 1805-1884 the seat of the deanery was in the town of Sibiu, therefore the deanery was officialy called Sibiu II and was led by priests with higher studies of theology, history, pedagogy and philosophy at the Universities of Vienna, Leipzig and Budapest. They have taken great care for the patrimony and memory of the parish and the Săliște deanery, so one of the richest Orthodox deanery archives in Transylvania is preserved here. The archive and the Săliște parochial Museum represents a place of memory that testifies the rich history of spirituality, traditions, culture, art, commerce, personalities and Romanian life in the Sibiu area.*

Keywords: Transylvania, Romanian Orthodox Church, national patrimony, Ioan Lupaș, Andrei Șaguna

Preliminarii

Biserica Ortodoxă din Transilvania, la fel ca și celelalte biserici istorice ardelene, este creatorea și păstrătoarea unui patrimoniu arhitectural, artistic, arhivistic-documentar și bibliofil inestimabil. Dacă cel arhitectural-artistic este vizibil și destul de bine apreciat, cel arhivistic-documentar este încă mult prea puțin cunoscut și pus în valoare prin conferințe, expoziții, studii și cărți de istorie. Contribuția de față se dorește a aduce mai multă lumină asupra unei structuri organizatoric-administrative din cadrul Ortodoxiei transilvănene prezentând, într-o primă parte, evoluția istorică și organizatorică a protopopiatului Săliște, iar în partea secundă istoria, organizarea și conținutul muzeului și arhivei parohiei și a protopopiatului Săliște.

Întâi de toate să răspundem pe scurt la întrebarea: ce este un „protopopiat”, „protopresbiterat”, „tract protopopesc” sau o „protoierie” ? Toate aceste denumiri sunt

* Această lucrare a fost realizată în cadrul programului de cercetare III/15 – *Mărginimea Sibiului – Istorie și patrimoniu cultural*, desfășurat în cadrul Institutului de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române.

** Cercetător științific III dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române; e-mail: mirceapadre@yahoo.com.

sinonime și desemnează o circumscripție administrativă bisericească care cuprinde mai multe parohii din aceeași episcopie și dintr-un anumit areal geografico-administrativ¹. Tipică organizării Bisericii Ortodoxe din cele mai vechi timpuri, instituția protopopească și conducătorii ei sunt atestați documentar în spațiul transilvan începând cu secolul XIV. Protopopul cărturar Petru Maior este cel ce a realizat prima lucrare sistematică, intitulată sugestiv „Protopopadichia”, care prezintă instituția, importanța și drepturile protopopilor în biserica românilor din Transilvania. Al doilea este mitropolitul Andrei Șaguna care se oprește atât asupra persoanei, rolului, atribuțiilor și responsabilității protopopului, cât și asupra definirii scurte a protopopiatului în operele sale canonice „Elementele dreptului canonic” (Sibiu, 1854) și „Compendiul de drept canonic” (Sibiu, 1868). O descriere sistematică de natură juridică a protopopiatului și a organismelor sale (scaunul, sinodul, comitetul și epitropia protopresbiterală) se găsește în „Statutul Organic”, constituția Mitropoliei Ortodoxe din Transilvania și Ungaria între anii 1868-1925².

Evoluția istorică și organizarea administrativă a protopopiatului Săliște

Protopopiatul ortodox Săliște din cadrul Arhiepiscopiei Sibiului este unul din protopopiatele istorice ale vechii Mitropolii Ortodoxe a „Țării Ardealului”. Izvoarele documentare atestă organizarea bisericească a românilor ortodocși la nivel regional în protopopiate, care și-au suprapus jurisdicția, de cele mai multe ori, peste unitățile teritorial-administrative ale Principatului Transilvaniei. În cazul protopopiatului Săliște, protocolul scaunului Săliște pe anii 1585-1709 confirmă organizarea Bisericii Ortodoxe din această zonă într-un protopopiat ortodox cu sediul la Săliște, primul protopop atestat cu numele fiind „Dumitru ot Săliște din acel scaun”, pomenit într-un act din anul 1628³.

Documentele unirii românilor ardeleni cu Biserica Romei din anii 1697-1701 certifică existența protopopiatului Săliște cu reședința în localitatea Săliște, în fruntea celor 15 preoți ai acestuia aflându-se protopopul Sava (7 octombrie 1698) și apoi protopopul Toader (7 ianuarie 1701)⁴. Conscripția episcopului Inochentie Micu din anul 1733 inventariază existența protopopiatului Rășinari din care făcea parte și localitatea Săliște alături de toate comunele scaunului Sibiu, în Săliște fiind contabilizată slujirea a

¹ Ene Braniște, Ecaterina Braniște, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș. Editura Diecezană Caransebeș, 2001, p. 397.

² Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Luteranism în Transilvania între Revoluția Pașoptistă și Marea Unire. Evoluție istorică și relații confesionale*, Sibiu – Cluj-Napoca, Editura Andreiana – Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 475-478, 671-673.

³ *Cartea de aur a ctitorilor și binefăcătorilor sf. biserici române gr. or. din Săliște*, manuscris în Muzeul Protopopiatului Ortodox Săliște, Biblioteca parohială Săliște, inv. nr. 312, fila 5. Îi mulțumesc profesorului Marius Boromiz, directorul Liceului tehnologic „Ioan Lupăș” din Săliște, pentru că mi-a pus la dispoziție acest volum în format digital.

⁴ Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și Unirea cu Biserica Romei. Documente apocrife privitoare la începuturile unirii cu catolicismul roman (1697-1701)*, Cluj-Napoca, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului și Clujului, 1990, p. 34, 84.

cinci preoți „uniți” și a opt preoți „neuniți”, care păstoreau 549 de credincioși⁵. O inscripție din 14 octombrie 1739 de pe pereții vechii biserici a Săliștei – dăruită în perioada interbelică deoarece se ruinase după ce fusese dată uniților, care dispăruseră la începutul secolului XIX –, reține numele preotului Ioan Tatomir, protopop al Săliștei în epoca episcopului Inochentie Micu⁶.

Existența unui număr însemnat de preoți „neuniți” în aproape toate parahiile protopopiatului, la Galeș existând doar un singur preot, „Dan neunit”, precum și cei 486 de preoți care s-au declarat „neuniți” din totalul celor 2.743 de sacerdoți români transilvăneni conscriși, ne arată că unirea românilor ardeleni cu Biserica Romei nu fusese completă, nefiind îmbrățișată nici de toată preoțimea, nici de toți românii ardeleni, chiar dacă atât Curtea de la Viena, cât și episcopatul catolic au refuzat să accepte *de jure* această realitate până în anul 1759⁷.

Uniatismul a fost puternic zdruncinat în toată Transilvania de mișcările lui Visarion Sarai (1744) și Sofronie de la Cioara (1759-1761). Ieromonahul Visarion a trecut personal prin Săliște în preajma Rusaliilor anului 1744, descinderea sa în capitala Mărginimii Sibiului fiind reținută în poemul anonim „Plângerea Mănăstirii Silvașului” din anul 1763 prin următoarele versuri:

”Și până la scaunul Săliștii au ajuns,
De Dumnezeu fiind îndreptat,
Că acolo om uniat nu s-au arătat,
Ci singuri prosteteci rumâni
Și cu prostime, buni creștini.
Săliștea este sub munte, deoparte,
Scaun de șapte sate.
În Săliște, mi se pare, trei zile au șăzut
Cuvânt și o sfeștanie le-au făcut.
Și din Săliște în cetatea Sibiului au venit.”⁸.

Visarion Sarai s-a bucurat de o largă audiență între sălișteni și între cei din împrejurimi, același poem anonim precizând că:

„Pe trii oameni au găsit
Doi preoți și un mirean
Din Săliște și din Scaun:

⁵ Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, ediția a II-a realizată de Ioan Chindriș și Niculina Iacob, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2012, p. 334.

⁶ Ioan Moga, *Cea mai veche biserică din Săliște (jud. Sibiu)*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor istorice, secția pentru Transilvania, 1930-1931”, Cluj, Cartea Românească, 1932, p. 153.

⁷ Despre unirea cu Biserica Romei și rezistența ortodoxă există o literatură impresionantă, care nu poate fi citată aici în mod exhaustiv. Cele mai noi contribuții au fost publicate în două volume sub egida fundației Pro Oriente din Viena: Johann Marte, Viorel Ioniță (ed.), *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*, vol. I-II, București, Editura Enciclopedică, 2010-2015.

⁸ Mircea Păcurariu, *Mănăstirea Prislop: monografie istorică*, Ediția a III-a, revăzută, Deva, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2013, p. 159.

Preotul Măcinic și cu Oprea Miclăuș
Și preotul Ioan din satul Galeși
Pre acești trei i-au ales,
La chesaro-crăiasa⁹ i-au trimes.
Crăiasa rugăciunea lor o au primit
Și cu drag li s-a făgăduit,
Cum că ea silă lor nu le va face,
Ci să se odihnească în pace
Și cu uniția nimene să nu-i silească,
Ci întru a lor pravoslavie să trăiască.¹⁰
Atunci Aron¹¹, ca un leu răgnind, s-au sculat,
Prin scrisori după ei au alergat
Și pă câte trii în Viena i-au închis
Și acolo viața lor s-au stins.”¹²

Cei trei au murit în închisoarea austriacă de la Kufstein, iar curajul și tăria lor de mărturisire a provocat o reinstituționalizare oficială a Bisericii Ortodoxe și o eliminare a celei greco-catolice în toată zona Mărginimii Sibiului cu excepția Orlatului, devenit sediul regimentului I românesc de graniță în 1766¹³.

Restituind aceste evenimente pe baza izvoarelor scrise din epocă și a informațiilor culese de la bătrânii sălișteni la începutul secolului XX, Ioan Lupaș scria:

„Săliștea deveni un fel de centru al pornirilor contra unirii; de aceea i se și dădu din partea uniților numele de *caput malorum* (capul relelor). [...]. Credincioșii încep a-și zidi biserici și a da înainte în cele bisericești. Săliștenii încă sub domnia Mariei Teresia capătă voie și încep să zidească o a doua biserică neunită, biserica cea mare din centrul Săliștei. Singur acest edificiu ar fi în stare să vestească timpurilor viitoare că divergențele regretabile dintre credincioși au dispărut, că poporul iară s-a făcut una și cu toții umăr la umăr au ridicat credinței un altar, pe care multe veacuri îl vor admira”¹⁴.

⁹ Este vorba despre împărăteasa Maria Therezia de Habsburg-Lorena (1717-1780), suverană a Imperiului habsburgilor între 1740-1780 în calitate de regină a Ungariei și coregentă alături de fiul ei Iosif II.

¹⁰ Despre doleanțele și destinul celor trei vezi: Sorin Șipoș, *Istorie și politică: despre interogatoriul lui Oprea Miclăuș și Moise Măcinic la Viena, în 1752*, în Florin Dobrei (coord.), *Păstori și păstorire în trecutul Bisericii noastre*, Cluj-Napoca – Deva, Editura Argonat – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2015, p. 163-186.

¹¹ Este vorba despre Petru Pavel Aron (1709-1764), episcop greco-catolic de Făgăraș între 1751-1764.

¹² Mircea Păcurariu, *Mănăstirea Prislop*, p. 164. În anii 1950-1955 și 1992 Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române i-a trecut în rândul sfinților mucenici și mărturisitori pe cuvioșii Visarion Sarai și Sofronie de la Cioara, alături de Oprea Miclăuș din Săliște, Moise Măcinic din Sibiel și Ioan din Galeș fixând pomenirea lor anuală în data de 21 octombrie. Detalii la: Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români*, București, Editura Basilica, 2013, p. 251-272.

¹³ *Regimentul I românesc de graniță (nr. 16) din Transilvania de la înființare până la sfârșitul războaielor napoleoniene (1762-1815)*, ediție, traducere, studiu introductiv, note explicative și anexe de Costin Feneșan, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2015.

¹⁴ Ioan Lupaș, *Câteva pagini din trecutul comunei Săliște. Schiță istorică*, în „Transilvania”, an XXXIV, nr. II, Sibiu, 1903, p. 65-68.

Vigoarea ortodoxiei săliștene și mărginene nu poate fi înțeleasă fără evocarea acestor mărturisitori, care nu reprezintă altceva decât pietrele vii ale altarului credinței românilor ortodocși din Mărginimea Sibiului și explică fervoarea sentimentului lor religios și național care s-a manifestat cu tărie în pulsul vieții lor spirituale, cultural-educative, social-politice, gospodărești-edilitare și economice¹⁵.

Mișcarea lui Sofronie a avut un impact major asupra românilor din Transilvania, în general și a celor din Mărginimea Sibiului, în particular. Statistica realizată de comisia aulică între anii 1760-1762, cu indicarea numărului credincioșilor și a preoților celor două confesiuni românești și atribuirea bisericilor unora sau celorlalți dezvăluie revirimentul Ortodoxiei și criza Uniatismului. Cifrele sunt grăitoare: 126.652 familii ortodoxe (neunite) și 25.164 unite, 1.380 preoți ortodocși (neuniți) și 2.238 preoți uniți, 1.362 biserici atribuite ortodocșilor și 515 uniților. Statistica pe Scaunul Sibiu dezvăluie, de asemenea, abandonarea masivă a unirii cu Roma de către credincioși, cu toate că nu este înregistrat niciun preot ortodox: 6.805 familii ortodoxe și 299 unite, 105 preoți uniți, 8 biserici atribuite uniților și 21 ortodocșilor. Cu toate acestea, analiza detaliată a statisticii dezvăluie tratamentul discreționar al comisiei aulice față de ortodocși, care au fost în mod evident discriminați. De pildă, în Scaunul Sibiului, la Rășinari, cele 51 familii unite au primit biserica parohială, iar cele 713 „neunite” au fost obligate să-și ridice un lăcaș de cult nou. La fel s-a întâmplat la Gura Râului, unde biserica a fost acordată celor 68 de familii unite, nu celor 159 „neunite”, la Orlat, unde biserica au primit-o cele 33 familii unite, nu cele 203 neunite, la Sadu, unde cele 212 familii neunite au pierdut biserica în fața celor 12 unite, la Săcădate, unde 12 familii unite au primit biserica, iar cele 280 familii neunite au rămas fără lăcaș de cult, la Boița, unde comisia a conferit biserica parohială celor 7 familii unite, nu celor 302 neunite, și la Colun, unde biserica a fost primită de 21 familii unite, nu de cele 158 neunite¹⁶.

Lipsită vreme de șase decenii de o organizare instituțională, Eparhia Ortodoxă a Ardealului a fost reînființată *de facto* în 1761 și *de jure* între 1781-1784 prin decretul împăratului Iosif al II-lea, care l-a numit „episcop plin” pe Ghedeon Nichitici (1783-1788), instalat la Sibiu în 12 iulie 1784, și a subordonat dieceza în chestiunile dogmatice și spirituale față de Mitropolia Carlovițului. În prima conscripție a eparhiei, realizată de episcopul Dionisie Novacovici între anii 1766-1767, protopopiatul Săliște face parte din cele 45 de protopopiate care compuneau Eparhia Ardealului¹⁷.

¹⁵ Ioan Moga, *Cea mai veche biserică din Săliște*, p. 150-160; Victor V. Grosu (coord.), *Săliștea Sibiului, străveche vatră românească*, Sibiu, 1990; Dumitru D. Țața, *Istoria religioasă a românilor din „Scaunul Săliștii”*, Sibiu, Editura Salgo, 2006; Maria Hanzu, *Monografia școlilor din Săliște Sibiu*, Sibiu, Editura Honterus, 2009; Vasile Crișan, *Reuniunea română de cântări din Săliște*, Sibiu, Editura Tribuna, 2003; idem, *Reuniunea meseriașilor români din Săliște*, Sibiu, Editura Etape, 2009.

¹⁶ Virgil Ciobanu, *Statistica românilor din Ardeal făcută de administrația austriacă la anul 1760-1762 copiată din arhiva de război din Viena*, extras din „Anuarul Institutului de Istorie Națională” din Cluj, III, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1926, p. 3-5, 78-79.

¹⁷ Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Luteranism în Transilvania*, pp. 478-479, 799. Pe larg despre organigrama eparhiei vezi: Mircea-Gheorghe Abrudan, *Organizarea administrativă a Eparhiei Ardealului între anii 1766-1920*, în „Îndrumător Bisericesc pe anul de la Hristos 2016”, anul 164, Sibiu, Editura Andreiana, 2016, p. 379-423.

Conscripția episcopului Novacovici ne arată că protopopiatul Săliște avea autoritate asupra ortodocșilor din scaunul săsesc al Sibiului fiind constituit din 10 parohii în care slujeau 21 preoți, ce păstoreau 11.665 suflete, tractul fiind condus de protopopul Moga Mogoș, paroh în Săliște. Reședința protopopiatului era parohia Săliște, constituită din 3.404 suflete, păstorită de Moga Mogoș, paroh și protopop, alături de preoții Ioan Sava, Sava Sava și Ioan Pop. Urmau parohiile Tilișca, cu 1554 suflete, păstorită de preoții Dan Miclăuș, Dumitru Miclăuș și Irimie Miclăuș; Galeș, cu 602 suflete, păstorită de Daniel Munteanu; Vale, cu 923 suflete, păstorită de Ioan Rădulea și Oprea Băilă; Sibiel, cu 1088, păstorită de Oprea Urdea și George Petra; Cacova, cu 965 suflete, păstorită de Dumitru Șerban și Ioan Proca; Gura-Râului, cu 728 suflete, păstorită de Ștefan și Constantin Arsenie; Săcel, cu 585 suflete, păstorită de Atanasie Oprica; Mag, cu 381 suflete, păstorită de Petruș Tarcea; și Ocna Sibiului, cu 1435 suflete, păstorită de Toma Stănciulea, protopop, Oprea Herepea și Samuil Ciovică¹⁸.

Prin comparație, statistica Episcopiei Greco-catolice de Făgăraș, realizată de episcopul Petru Pavel Aron în anul 1767, indică existența în Scaunul Sibiului a protopopiatului unit al Rășinariului constituit din 13 parohii, între care doar Orlatul era în totalitate unit, restul comunităților fiind înregistrate în număr covârșitor ca „neunite”, trei nemaivând deloc preoți uniți (Sibiel, Vale, Sibiu), doar șase din cei 28 preoți înregistrați fiind hirotoniți de episcopi uniți, restul 22 de ierarhii ortodocși de la Arad, Râmnic și București, ceea ce spune multe despre infidelitatea lor față de Biserica Unită, respectiv despre conștiința apartenenței lor și a comunităților pe care le păstoreau la „legea românească”, legăturile tradiționale cu vechile centre episcopale din Principatele Române și din Banat fiind mai puternice decât manifestele de unire cu Biserica Romei. Datele statisticii episcopului unit Petru Pavel Aron din anul 1767 sunt contabilizate în tabelul de mai jos¹⁹:

Denumire parohie	Numele preoților	Locul hirotoniei /episcopul hirotonitor	Nr. credincioși uniți (gr.cat.)	Nr. credincioși neuniți (ortodocși)
Rășinariu	P. Savu P. Iacob P. Pătru P. Maniu P. Ivan	Banat București București București Râmnic	34 gazde, 185 suflete	965 gazde, 3.925 suflete
Poplaca	P. Stan P. Maniu P. Vasilie	Inochentie Micu București Inochentie Micu	7 gazde, 34 suflete	190 gazde, 899 suflete
Gura Râului	P. Costandin P. Iacob P. Ion	Oradea București București	30 gazde, 153 suflete	200 gazde, 985 suflete

¹⁸ Ioan N. Beju, Keith Hitchins, *Biserica Ortodoxă Română în secolul XVIII. Conscripții, statistici*, Sibiu, Tipografia Urbana, 1991, p. 546, 564.

¹⁹ Daniel Dumitran, Ana Dumitran, Florean-Adrian Laslo (ed.), „... virtuti decreti tollerantiae beneficia clero Graeci restituenda ...”. *Biserica românească din Transilvania în izvoarele statistice ale anului 1767*, Alba Iulia, Editura Altip, 2009, p. 172-174.

Orlat	P. Mihăilă P. Tăban P. Pătru	Oradea Râmnic Inochentie Micu	180 gazde, 840 suflete	
Săcel	P. Ioanăș P. Matei	Peste hotar	4 gazde, 30 suflete	133 gazde, 300 suflete
Cacova	P. Ciucur	Peste hotar	3 gazde, 15 suflete	300 gazde, 500 suflete
Sibiel			2 gazde, 10 suflete	200 gazde, 900 suflete
Vale			2 gazde, 9 suflete	200 gazde, 1.000 suflete
Săliște	P. Dumitru P. Irimie P. Stan P. Stan tânăr P. Ioanăș	Toți hirotoniți peste hotar	20 gazde, 150 suflete	800 gazde, 3.800 suflete
Galeș	P. Stan	Inochentie Micu	2 gazde, 15 suflete	100 gazde, 480 suflete
Tilișca	P. Oprea P. Lupea P. Dumitru	Arad București București	8 gazde, 38 suflete	300 gazde, 1.300 suflete
Bungard	P. Ion P. Ion tânăr	Muncaci Râmnic	8 suflete, 38 gazde	40 gazde, 187 suflete
Sibiu			160 gazde, 815 suflete	180 gazde, 980 suflete

La începutul secolului XX, protopopul greco-catolic Nicolae Togan al Sibiului recunoștea că în tulburările religioase provocate de Visarion Sarai, Sofronie de la Ciora și Ioan din Aciliu în părțile Sibiului, Rășinariul și Săliștea au avut un rol central, de acolo pornind „cele mai intensive agitațiuni antiunioniste de la 1744 încoace și dezastrele urmate pentru cauza unirii în aceste părți”, micile „fracțiuni de uniți” dizolvându-se ulterior în „marea neunită”²⁰. Observațiile lui Nicolae Togan ne ajută să înțelegem motivul pentru care cele două protopopiate ortodoxe din Scaunul Sibiu și-au avut inițial centrele tocmai la Săliște și la Rășinari, cele mai numeroase comunități ortodoxe din sud-vestul Transilvaniei.

Revenind la conscripția lui Dionisie Novacovici, sesizăm că alături de protopopul Moga Mogoș este reținut cu aceeași demnitate ecleziastică și preotul Toma Stănciulea din Ocna Sibiului, fără a i se indica titulatura toponimică protopopească. De aici reiese că reorganizarea eparhială realizată de episcopul Dionisie Novacovici s-a pliat doar într-o anumită măsură pe tradițiile locale și regionale puternice ale organismului bisericesc românesc. De altfel, vizitațiunea canonică realizată de episcopul Ghedeon Nichitici în anul 1787 descoperă încă o dată această realitate a Bisericii Ortodoxe din Transilvania: reorganizarea centrală a eparhiei, determinată de prescripțiile legislative ale Curții imperiale – care ținea o sistematizare și o mai eficientă organizare administrativă a

²⁰ Nicolae Togan, *Istoria Protopopiatului greco-catolic al Sibiului*, ediție îngrijită de: Bianca Magdău, Petru Magdău, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 49-50.

tuturor bisericilor din Imperiul Habsburgic – s-a lovit adesea de rezistența regională și locală a factorilor administrativi bisericești. Totodată, în spațiul transilvănean, organizarea regională a bisericilor a ținut cont de structura administrativ-teritorială a Marelui Principat, ceea ce explică într-o anumită măsură rezistența factorului bisericesc regional la schimbările dispuse pe scară ierarhică, credincioșilor și preoților din sudul Transilvaniei nefiindu-le indiferent dacă se grupau în jurul unui protopopiat de pe Pământul Crăiesc – unde nu existau raporturile tipice feudale –, sau a unuia de pe teritoriul comitatens, unde românii erau iobagi. Desigur, rezistența lor era motivată și de alți factori practici, precum distanța între parohii, între acestea și reședința scaunului protopopes, dimensiunea demografică a parohiilor și a filiilor, personalitatea unui cleric și descendența sacerdotală a acestuia, precum și diversitatea vecinătăților etnice și confesionale.

Aceste explicații sunt necesare pentru a reuși să decriptăm o anumită realitate care s-a ascuns în spatele șematismelor și organigramelor bisericești oficiale din perioada păstoririi celor patru episcopi sârbi (Dionisie Novacovici, Sofronie Chirilovici, Ghedeon Nichitici, Gherasim Adamovici) și a celor doi vicari (Ioan Popovici și Nicolae Huțovici) în timpul lungilor sedisvacanțe înregistrate între 1774-1784, 1788-1789 și 1796-1810²¹.

Vizitațiunea canonică a episcopului Ghedeon Nichitici din 1787 nu inventariază existența *de jure* a protopopiatului Săliște, ci doar a protopopiatului „Mercurei” care cuprindea 41 de parohii (Săcel, Cacova, Sibiel, Vale, Săliște, Galeș, Tilișca, Magu, Rușciori, Alămor, Loamnăș, Mândra, Aciliu, Amnaș, Șugag, Topârcea, Apoldul de Sus, Apoldul de Jos, Miercurea, Ludoș, Cherpiniș, Rece, Gârbova, Rod, Poiana, Dobârca, Jina, Armeni, Broșteni, Tău, Roșia, Ohaba, Bogatu Român, Păuca, Gusu, Sângătin, Șpring, Ungureni, Bozu și Cunța), în care slujeau 61 de preoți, trei fiind reținuți ca protopopi: Moise Moga și Ioan Popovici în Săliște, localitate în care se și întocmise prima parte a raportului în 19 mai 1787, și Ioan Dobrotă în Poiana²². Așadar, *de facto* exista și protopopiatul Săliște, în fruntea lui aflându-se doi protopopi și parohi sălișteni, Moise Moga și Ioan Popovici. Protocoalele bisericești conservate în arhiva protopopiatului Săliște confirmă continuitatea instituțională a protopopiatului și descoperă că pe filele îngălbenite ale documentelor din epocă părintele Moise Moga însuși se iscălea ca „paroh și protopop”²³. Din actele inedite ale protopopiatului, dar și din cuprinsul protocoalelor ședințelor Consistoriului diecezan sibian pe anul 1804 reiese că celălalt sacerdot, Ioan Popovici, menționat ca protopop era de fapt un vice-protopop, care avea misiunea de a-l secunda, sprijini și suplini la nevoie pe protopopul în exercițiu, funcția de vice-protopop fiind una generalizată pe aria întregii eparhii ortodoxe a Ardealului până la reorganizarea acesteia de către episcopul Andrei Șaguna²⁴.

²¹ Amănunte despre Eparhia Ardealului în această perioadă vezi la: Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, ediția a doua, revăzută și întregită, Deva, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2018, p. 277-287; Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Luteranism în Transilvania*, p. 119-131.

²² Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie, tomul I*, Sibiu, Tipografia arhidiecezană, 1889, p. 86-92.

²³ *Arhiva Protopopiatului Ortodox Săliște, Protocolul poruncilor consistorialești*, neinventariat.

²⁴ Mateiu Voileanu, *Icoane din viața bisericii, anul 1804*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1926, p. 8-10, 35-39.

Contopirea *de jure* a protopopiatelor își găsește explicația în nevoia episcopului Nichitici de a sistematiza eparhia și de a o reorganiza în urma prefacerilor administrative radicale introduse în 1784 de reformele împăratului Iosif al II-lea, care a redus numărul unităților administrative de la 29 la 11, grupându-le în trei districte: Cluj, Sibiu și Făgăraș. După moartea suveranului în 1790, situația politico-administrativă a revenit la forma anterioară, șematismul civil al Transilvaniei din 1794 și cel eparhial ortodox din 1805 inventariind automat un număr mai mare de protopopiate. Astfel de la 31 protopopiate, câte raportase episcopul Ghedeon Nichitici în 1787, numărul lor va crește la 33 în 1794, la 37 în 1805 și la 43 în 1846²⁵.

În timpul păstoririi episcopului Gherasim Adamovici (1789-1796) au fost separate și de drept jurisdicțiile celor două protopopiate Miercurea și Săliște, cel dintâi fiind circumscris la cele 11 localități ale scaunului omonim, iar cel secund încorporând parohiile ortodoxe situate pe teritoriul apusean al scaunului Sibiu, de la care va și primi în mod oficial denumirea de „protopopiatul Sibiu I”. Șematismul oficial al Marelui Principat al Transilvaniei, publicat la Cluj în anul 1794, prezintă organizarea regională a „eparhiei neunite” în 33 de protopopiate, Sibiu I fiind condus de Avram Moga, Sibiu II, de Sava Popovici și Miercurea, de Ioan Dobrotă²⁶.

Izvoarele din a doua jumătate a secolului XVIII permit identificarea titularilor din fruntea protopopiatului, și anume: *Mogoș Moga*, născut în 1722, protopop al Săliștei între 1761-1771; *Moise Moga* (1712-1810), protopop între 1773-1789 și asesor consistorial în timpul episcopului Ghedeon Nichitici, și *Avram Moga*, protopop în perioada păstoririi lui Gherasim Adamovici.

La începutul anului 1804 preoțimea din tractul protopopesic Sibiu I l-a ales protopop pe preotul *Ilie Popovici*, slujitor al altarului bisericii Sfântul Evanghelist Luca din Maierii Sibiului, ctitoria episcopului Gherasim Adamovici din anul 1791. În 20 februarie 1804, Ilie Popovici s-a adresat consistoriului eparhial cu rugămintea de a-i fi recunoscută alegerea și de a i se elibera „obișnuita singhelie și să se înștiințeze așezarea lui în slujba protopopiatului” printr-un decret publicat atât autorităților civile, cât și „subordinatului cler pentru ca să i dea căzuta ascultare”²⁷.

Conscripția eparhiei din anul 1805 ilustrează structura protopopiatului Sibiu I, după cum urmează: 22 localități, 14 parohii și 6 filii, formate din 5.973 familii, cu 14 biserici în care slujeau 44 preoți în frunte cu protopopul Ilie Popovici, hirotonit de episcopul Gherasim Adamovici în anul 1791, după cum se poate constata detaliat în tabelul următor²⁸:

²⁵ Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Luteranism în Transilvania*, p. 797-805; Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András (coord), *Istoria Transilvaniei*, vol. III (de la 1711 până la 1918), Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 19-26.

²⁶ *Novum Calendarium ad annum MDCCXCIV. In usum M. Principatus Transsilvaniae et Partium adnexarum addito omnium dicasteriorum et officialium in hoc M.P. Transsilvaniae fungentium*, titulo, Claudiopoli Typis Martini Hochmeister, Typogr.: Dieaft et Bibliopolae privilegiati, p. 158-160.

²⁷ Mateiu Voileanu, *Icoane din viața bisericii*, p. 35.

²⁸ Eugen Gagy de Etéd, *Regulatio Diocesis Transilvanicae Disunitae anno 1805*, în „Transilvania”, anul XLII, nr. 3, Sibiu, 1911, p. 276-279; Mateiu Voileanu, *Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal*, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1928, p. 100-103.

Denumirea localității	Nr. familii	Nr. biserici	Numele preotului	Locul hirotoniei	Anul hirotoniei
Sibiu-suburbie	367	1, zidită în 1784 ²⁹	Bucur Bobeș George Bobeș	Buda Arad	1780 1803
Sibiu-suburbie 2	40	1, zidită în 1791 ³⁰	Ilie Popovici Nicolae Atanasie	Transilvania Transilvania	1791 1795
Turnișor, filie la Sibiu-suburbie 2	57		Nicolae Atanasie	Transilvania	1795
Sibiu-Compania grecească	38		Arhimandritul Macarie ³¹	?	?
Bălcaci	33		Ilie Todea	Arad	1804
Jidvei, filie la Bălcaci	31		Ilie Todea	Arad	1804
Galeș	266	1	Ioan Popa Oprea Sasu Nicolae Munteanu	Transilvania Transilvania Transilvania	1772 1795 1799
Cristian	118	1	Ioan Popovici	Transilvania	1780
Șura Mică, filie la Cristian	8		Ioan Popovici	Transilvania	1780
Rușiori, filie la Cristian	22		Ioan Popovici	Transilvania	1780
Proștea Mare	89		Mihai Ienea	Timișoara	1783
Proștea Mică, filie la Proștea Mare	38		Mihai Ienea	Timișoara	1783
Gura Râului	551	1	Ștefan Arsenie Constantin Arsenie Ioan Demianu Ioan Manta	Transilvania Transilvania Buda Arad	1761 1766 1781 1798
Cacova	380	1	Ioan Proca Ioan Bârsan Toma Popovici	Carloviț Arad Transilvania	1782 1796 1802
Poplaca	421	1, zidită în 1793	Radul Neagră Ioan Neagră Ioan Bădilă	Szent Andre ³² Transilvania Arad	1779 1790 1797
Ruși, filie la Slimnic din prot. Sibiu II	113	1, zidită în 1798	Dimitrie Negru	Arad	1802
Jina	326	1	Ioan Străulea Dumitru Boia Ioan Savu	Transilvania Transilvania Transilvania	1763 1786 1792
Săliște	1264	2	Moise Moga	Valahia	1746

²⁹ Este vorba despre biserica Buna Vestire din Groapă, ctitoria lui Hagi Constantin Pop, catedrală episcopală între 1810-1906.

³⁰ Este vorba despre biserica Sf. Evanghelist Luca, ctitoria episcopului Gherasim Adamovici.

³¹ În conscripție se precizează că nu a răspuns la întrebările protopopului referitoare la anul și locul hirotoniei sale, motivând că nu se află sub jurisdicția consistoriului ardelean.

³² Este vorba despre localitatea Sânt Andrei, lângă Buda, reședința episcopiei ortodoxe sârbe de Buda.

			Ioan Samoilă Ștefan Marcu Dumitru Samoilă Nicolae Moga Ștefan Marcu jr. Stan Moga Daniil Samoilă	Valahia Transilvania Buda Transilvania Transilvania Transilvania Arad	1761 1770 1778 1791 1794 1795 1796
Amnaș, filie la Săliște	55				
Săcel	250		Ioan Popovici Atanasie Marcu	Valahia Buda	1752 1791
Sibiel	478	1, zidită în 1762	Ioan Micu Stan Teban Ioan Străoiu	Transilvania Buda Transilvania	1767 1778 1795
Tilișca	694	1	Miron Laiu Ioan Terhenea Dionisie Nicolae Daniel Nicolae	Blaj Blaj Transilvania Arad	1773 1773 1791 1797
Vale	334	1	Coman Oțetea Toma Popovici	Transilvania Arad	1787 1798

Alipirea parohiilor și filiilor îndepărtate din comitatele Alba de Jos și Târnava – Bălcaciu, Jidvei, Proștea Mare și Proștea Mică – precum și a filiei Ruși, care depindea însă de parohia Slimnic din protopopiatul Sibiu II, este o urmare a rearondării protopopiatelor de către comisia consistorială, prezidată de reprezentatul Guberniului Alexandru Dósa, în perioada 1 iunie – 18 octombrie 1805, care a redus numărul protopopiatelor din comitatul Alba de Jos de la 6 la 3, iar din Târnava de la 5 la 2.³³ Conscriptiile viitoare vor arăta că reforma din 1805 nu a fost asumată de comunități, cele cinci localități ieșind din componența protopopiatului Săliște.

Alegerea lui *Ilie Popovici* din Maierii Sibiului în funcția protopopească a determinat mutarea reședinței și a scaunului de judecată protopopesc de la Săliște la Sibiu, unde se desfășurau inclusiv procesele de divorț între credincioșii ortodocși de pe raza protopopiatului³⁴. Slujind în suburbia românească a cetății Sibiu, protopopul *Ilie Popovici* a condus de mai multe ori ședințele consistoriului eparhial până la alegerea episcopului Vasile Moga în anul 1810, după acest moment și până la moartea sa, survenită în 1826, ocupând postul unui „asesor consistorial”. Corespondența sa cu autoritățile civile și cu subalternii ne arată că era un preot învățat care stăpânea limbile română, latină și germană. Lui *Ilie Popovici* i-a urmat la conducerea protopopiatului *Ioan Popovici*, ca administrator protopopesc între anii 1827-1829, după el deschizându-se seria unui șir de protopopi cărturari ai tractului Sibiu I, care au rezidat în burgul săsesc și au deținut atât funcții administrative în conducerea eparhiei (asesori, secretari, arhivari), cât și didactice la catedra seminarului teologic sibian³⁵. Este vorba despre preotul *Ioan Moga* (1790-

³³ Eugen Gagy de Etéd, *Regulatio Diocesis Transilvanicae*, p. 42.

³⁴ Mateiu Voileanu, *Icoane din viața bisericii*, p. 104-105.

³⁵ Despre această instituție vezi: Mircea Păcurariu, *230 de ani de învățământ teologic la Sibiu: 1786-2016*, Sibiu, Editura Andreiana, 2016.

1856), nepotul episcopului Vasile Moga, poreclit „teologul”; protosinghelul *Grigorie Pantazi* (1825-1854), doctor în filosofie al Universității din Pesta și secretar al episcopului Andrei Șaguna între anii 1848-1854; și *Ioan Hannia* (1818-1897), poreclit „directorul”, toți trei cu studii teologice la Universitatea din Viena și protopopi ai tractului Sibiu I între 1830-1853 (I. Moga), 1853-1854 (Gr. Pantazi) și 1855-1878 (I. Hannia)³⁶.

Șematismul Bisericii Ortodoxe din Monarhia Habsburgică, publicat la Buda în 1844, prezintă următoarea organizare administrativă și dimensiune demografică a Protopopiatului Sibiu I: protopop, asesor și profesor Ioan Moga, 13 parohii, 3 filii, 5638 familii, 31 preoți parohi și doi preoți capelani (auxiliari sau ajutători), după cum se poate vedea în mod detaliat în tabelul următor³⁷.

Nr.	Denumirea parohiei	Denumirea filiei	Numele preoților slujitori	Nr. capilor de familie
1.	Sibiu-suburbie	Turnișor	Ioan Panovici, Petru Bădilă și capelan George Bobes	407 în parohie, 57 în filie
2.	Galeș		Dimitrie Iosof, al doilea post e vacant	266
3.	Cristian	Rușcior	Clement Popovici	118 în parohie, 22 în filie
4.	Gura Râului		Petru Hanzu, Ioan Arsenie și Ioan Damian	551
5.	Cacova		Toma Popovici și Ioan Bârsan	380
6.	Poplaca		Rudolf Neag, Stan Iancu și Petru Bădilă	421
7.	Jina		Constantin Sava, Panfilie Sava și Dimitrie Sava	326
8.	Săliște	Amnaș	Nicolae Moga, Daniel Marcu, Dimitrie Răcuciu, Dimitrie Borcea și Daniel Neamțu, capelan Ioan Predovici	1264 în parohie, 55 în filie
9.	Săcel		Nicolae Macrea și Matei Platon	250
10.	Sibiel		Ioan Andrei și Opre Cornea	478
11.	Tilișca		Nicolae Miclăuș, Daniel Miclăuș, Petru Iuga și Dimitrie Miclăuș	694
12.	Vale		Petru Oancea și Nicolae Becu	334
13.	Compania grecească din Sibiu		Arhimandritul Meletie	15

³⁶ Detalii biobibliografice despre ei la: Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, ediție întregită și adăugită, Sibiu, Editura Andreiana, 2015, p. 82-84, 137-143; idem, *Dicționarul teologilor români*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, Sibiu, Editura Andreiana, 2014, p. 285, 406.

³⁷ Aloysium Reesch de Lewald, *Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri orientalis ecclesiae graeci non uniti ritus I. Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum sec nun Magni Principatus Transilvaniae pro anno 1843/4*, editio secunda, Budae, Typis Regiae Scietiarum Universitatis Hungaricae, p. 160.

După revoluția pașoptistă Andrei Șaguna a realizat o statistică detaliată a Eparhiei Transilvaniei, clasificând parohiile în funcție de numărul credincioșilor, în scopul obținerii de la Guberniu a unui ajutor financiar pentru parohiile sărace și lipsite de mijloacele întreținerii unui preot. Statistica a fost înaintată de episcop guvernatorului Transilvaniei, prințul Wohlgemuth, în primăvara anului 1850, acesta expediindu-o mai departe ministrului Cultelor și Instrucțiunii publice, contele Leo Thun von Hohenstein, în 31 martie 1850. Statistica a rămas încă inedită fiind conservată în arhiva Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice din cadrul Arhivelor Statului de la Viena³⁸, fapt pentru care am considerat oportună prelucrarea datelor referitoare la protopopiatul Sibiu I.

În organigrama administrativă a celor 41 de protopopiate care compuneau dieceza, Protopopiatul Sibiu I din Scaunul Sibiu ocupă poziția 28, oferind următorul tablou statistic: 32 parohii în 12 localități, 2 filii cu biserică și capelani, o filie fără biserică, 21.070 credincioși și 34 preoți; cea mai mare comunitate era cea din Săliște cu 4.681 suflete și șase preoți slujitori care le purtau de grijă și celor 261 suflete din Amnaș, iar cea mai mică obște era cea a companiei comerciale grecești din Sibiu-cetate, constituită din 86 suflete³⁹.

O radiografie detaliată a parohiilor, preoților, școlilor și elevilor eparhiei din vremea păstoririi lui Andrei Șaguna o conțin cele două conscripții eparhiale, bisericești și școlare, centralizate în anul 1858. Astfel, în anul 1858, Protopopiatul Sibiu I avea reședința la Sibiu fiind condus de protopopul profesor și asesor Ioan Hannia, care avea în subordine 16 parohii (Sibiu, Gușterița, Turnișor, Cristian, Rușciori, Săcel, Săliște, Tilișca, Galeș, Vale, Sibiel, Cacova, Gura Râului, Poplaca, Amnaș și Jina), 29 preoți și 23.430 suflete. În fiecare parohie a protopopiatului funcționa o școală confesională, în care predau 23 învățători, 5 în Săliște, câte doi în Sibiu, Tilișca, Vale, Sibiel și Gura Râului, cursurile fiind audiate de 1437 elevi, 942 băieți și 495 fete⁴⁰.

În anul 1878 Ioan Hannia s-a retras din fruntea protopopiatului Sibiu I, consistoriul eparhial numindu-l administrator protopopesec pe preotul *Moise Toma* între anii 1879-1880, căruia i-a urmat *Moise Lazăr* între 1881-1884. În 1881 conducerea arhidiecezei ardelenae a realizat un conspect statistic detaliat al protopopiatelor pentru a pregăti rearondarea tuturor districtelor protopopești. Datele acestui document dezvăluie situația protopopiatului Sibiu I pe anul 1881 în felul următor: numărul sufletelor: 23.010; numărul comunelor: 18; numărul școlilor: 17, dintre care corespunzătoare 13 și necorespunzătoare 4; o comună nu avea școală; numărul învățătorilor: 28, între care 15 calificați și 13 necalificați; numărul copiilor cu vârste între 6 și 12 ani obligați să frecventeze școlile 2.234, dintre ei 78% au frecventat școala; numărul copiilor cu vârste între 12 și 15 ani obligați să frecventeze școala 655, dintre ei 48% au frecventat școala; cuantumul salariilor învățătorilor se ridica între 30 și 370 florini⁴¹.

³⁸ Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Kultus und Unterricht, Neuer Kultus, Kultus-Präsidium, Karton 11, Nr. 78-MC 1851.

³⁹ *Ibidem*, fila 123.

⁴⁰ Pavel Cherescu, *Eparhia Ardealului în lumina Conscripțiilor șaguniene din anul 1858*, în Mircea Păcurariu (coord.), *Mitropolitul Andrei Șaguna, creator de epocă în istoria Bisericii Ortodoxe din Transilvania*, Sibiu, Editura Andreiana, 2008, p. 374.

⁴¹ *Protocolul Sinodului arhidiecesei greco-orientale române din Transilvania ținut la anul 1882*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidieceșane, 1882, p. 160-161.

Referitor la frecvența școlară și la progresele realizate de sistemul școlar confesional ortodox în direcția alfabetizării românilor, o statistică din anii 1887-1888 la nivelul Arhidiecezei Ardealului arată că protopopiatul Săliște se afla între protopopiatele de frunte ale eparhiei, ocupând locul 4, cu un procent de 38% știutori de carte, imediat după tractele Brașov I, cu 56% știutori de carte, Bran, cu 40%, și Sibiu, cu 39%, media protopopiatelor eparhiei fiind de 16,7% știutori de carte⁴².

În ședința Sinodului arhidiecezan din 3 septembrie 1881 s-a adoptat un proiect de sistematizare a protopopiatelor prin reducerea numărului lor de la 41 la 34, stabilirea scaunului protopopesc în localitatea reprezentativă a tractului și regruparea parohiilor din cele desființate la cele vecine. Deși hotărârea a fost sancționată de Congresul Național Bisericesc din octombrie același an, procesul rearondării a fost unul de durată, în anul 1890 protopopiatele reducându-se la 37, în 1892 la 35 și abia în 1898 la 34, câte vor rămâne până în anul 1920, când 11 protopopiate de la nord de Mureș vor forma noua Episcopie a Vadului, Feleacului și Clujului. În anul izbucnirii Primului Război Mondial, Arhidieceza Ardealului era formată din 34 de unități administrative bisericești cu 953 parohii și 366 filii, 1.175 locașuri de cult, 841.970 suflete și 1.054 preoți⁴³.

În acest context al reorganizării protopopiatelor, sediul tractului a revenit în capitala Mărginimii Sibiului, reprimind în mod oficial denumirea istorică: Protopopiatul Săliște. În anul 1884 profesorul seminarial dr. *Nicolae Maier* (1839-1898) a fost ales paroh și protopop de Săliște, păstorind până la moartea sa, survenită în 16/28 mai 1898⁴⁴. Rearondarea a circumscris componența administrativă a protopopiatului Săliștei la cele 13 parohii: Aciliu, Alămor, Amnaș, Căcova, Galeș, Gura Râului, Mag, Săcel, Săliște, Sibiel, Tilișca, Topârcea și Vale⁴⁵. Numărul localităților tractului va rămâne neschimbat până în perioada interbelică, când i s-a adăugat parohia Cristian, desprinsă din protopopiatul Sibiu în anul 1922⁴⁶, și parohia Rod, desprinsă din protopopiatul Miercurea în anul 1924⁴⁷. În 1948-1949 a intrat în componența protopopiatului Săliște parohia Orlat, revenită la Ortodoxie în toamna anului 1948⁴⁸.

După moartea protopopului Maier, conducerea protopopiatului Săliște a fost încredințată preotului *Petru Iuga* senior din Tilișca ca administrator protopopesc între

⁴² Paul Brusanowski, *Învățământul confesional ortodox român din Transilvania între anii 1848-1918. Între exigențele statului centralist și principiile autonomiei bisericești*, vol. II, ediția a II-a revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 201-230.

⁴³ Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Luteranism în Transilvania*, p. 498-507.

⁴⁴ *Cartea de aur a ctitorilor și binefăcătorilor sf. biserici române gr. or. din Săliște*, p. 11.

⁴⁵ *Șematismul bisericii ortodoxe-orientale române din Ungaria și Transilvania pe anul 1885*, în „Calendarul pe anul comun de la Christos 1885”, Anul 34, Sibiu, Editura și Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, p. 74-75.

⁴⁶ *Calendarul bunului creștin pe anul comun de la Hristos 1923*, anul 72, Sibiu, Editura Tipografiei Arhidiecezane, 1922, p. 66.

⁴⁷ *Calendarul bunului creștin pe anul comun de la Hristos 1925*, anul 74, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, f.a., p. 74.

⁴⁸ *Almanahul creștin ortodox pe anul comun de la Hristos 1950*, anul 99, Cluj – Sibiu – Oradea,, Tiparul Tipografiei Reîntregirea, p. 168.

anii 1898-1901. La începutul anului 1901 a fost ales în funcția vacantă de protopop al Săliștei tânărul preot *Ioan Stroia* (1865-1937), născut în Mărginimea Sibiului la Cacova, doctor în filosofie al Universității din Jena și episcop al Armatei cu reședința la Alba Iulia între 1925-1937⁴⁹. În vremea păstoririi sale la Săliște s-a construit sediul nou al protopopiatului (1904) și în doar doi ani clădirea impunătoare a școlii din centrul comunei, inaugurată în cadrul unei mari solemnități religioase și naționale în 8/21 noiembrie 1903 de către mitropolitul Ioan Mețianu⁵⁰. La 1 iulie 1908 Ioan Stroia a fost ales preot al parohiei Sibiu cetate și protopop al Sibiului. În consecință, săliștenii l-au adus acasă pe consăteanul lor, profesorul dr. *Ioan Lupaș* (1880-1967), pe care l-au ales, la 30 august 1909, în funcția rămasă vacantă de protopop al Săliștei. În cei zece ani petrecuți în postul de protopop al Mărginimii Sibiului, Ioan Lupaș a dinamizat la maxim funcția sa, pe care a fructificat-o din plin generând „o adevărată revoluție” pe tărâm pastoral, școlar, cultural, istoriografic și social. Părintele Lupaș s-a implicat în toate sferile și domeniile vieții românilor din Săliștea și Mărginimea Sibiului, ceea ce a dus la revitalizarea vieții eclesiale și sociale a Ortodoxiei din zonă, protopopul Lupaș afirmându-se ca un bun predicator și ardent susținător al dezvoltării vieții românești prin școală, biserică, corporații comerciale, economice și asociații cu profiluri variate⁵¹. La propunerea lui Nicolae Iorga, protopopul Săliștei a fost ales membru corespondent (14 mai 1914) și titular (17 mai 1916) al Academiei Române pentru contribuțiile sale științifice din domeniul istoriei.

La 1 septembrie 1919, Consiliul Dirigent al Transilvaniei l-a numit pe părintele Ioan Lupaș profesor titular la catedra de istorie modernă a românilor și istoria Transilvaniei la Universitatea din Cluj. Un an mai târziu, pe 26 octombrie 1920, mitropolitul Nicolae Bălan l-a instalat ca protopresbiter al tractului protopopesec Săliște pe preotul *Dumitru Borcea* (1877-1946), doctor în teologie al Universității din Cernăuți, paroh al parohiei Săliște II din 1 noiembrie 1909. Prima statistică a protopopiatului în perioada interbelică arată că avea 18.253 credincioși, iar Săliștea 3.291 ortodocși⁵². Borcea a trecut la cele veșnice în 22 august 1946, fiind prohodit de episcopul Veniamin Nistor al Caransebeșului și de vicarul Arhiepiscopiei Sibiului, Teodor Scorobet Rășinăreanul, alături de un sobor de 26 preoți⁵³. Începând cu 25 august 1946 conducerea protopopiatului a fost încredințată temporar preotului *Ioan Isacu*, parohul bisericii Înălțarea Domnului din Săliște, la începutul lui octombrie 1946 funcția fiind încă vacantă, după cum îi comunica episcopul Nicolae Colan

⁴⁹ Despre el vezi: Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, p. 388-390; Aurel Pentelescu, Ionuț-Constantin Petcu, *Episcopii Armatei Române, Biografii. Documente (1921-1948)*, București, Editura Militară, 2016, p. 67-80, 187-206.

⁵⁰ Detalii la Maria Hanzu, *Monografia școlilor din Săliște*, p. 43-60.

⁵¹ Wolfgang Wunsch, *Ioan Lupaș – Protopop de Săliște (1909-1919)*, în „Tabor”, Anul XI, nr. 7, iulie, 2017, p. 72-84; Wolfgang Wunsch, *Der Auftrag der Kulturorthodoxie. Ein Beitrag zum Wirken des Protopresbyters Dr. Ioan Lupaș*, [Seria Academia Band II/ Vol. II Veröffentlichungen der Evangelischen Akademie Siebenbürgen/Publicațiile Academiei Evanghelice Transilvania, Hrsg/Ed.: Dietrich Galter, Jürgen Henkel, Hermann Pitters], București, Blueprint International, 2007.

⁵² Victor V. Grosu (coord.), *Săliștea Sibiului*, p. 121.

⁵³ *Cartea de aur a ctitorilor și binefăcătorilor sf. biserici române gr. or. din Săliște*, fila 51.

profesorului Ioan Lupaș, sugerându-i să discute cu mitropolitul Nicolae Bălan despre „viitorul acestui protopopiat căruiu – pe vremuri – i-ați dat atâta strălucire”⁵⁴. În viziunea lui Onisifor Ghibu tocmai Ioan Lupaș era cel mai potrivit să revină în fruntea vacantului protopopiat, în 6 septembrie 1946 făcându-i o propunere în acest sens profesorului Lupaș, care a refuzat motivând că „nu e potrivit”⁵⁵. Un nou protopop nu a mai fost numit oficial, deoarece protopopiatul avea să fie desființat la sfârșitul anului 1950, preotul Ioan Isacu păstrând titlul de „protopop onorar” și după acest an⁵⁶.

Oficial istoricul protopopiat Săliște și-a încetat activitatea în 31 decembrie 1950 odată cu reorganizarea teritorial-administrativă a țării pe raioane. Începând cu 1 ianuarie 1951 tractul Săliște a fost contopit, alături de alte șapte protopopiate de plasă și 94 de parohii, cu protopopiatul Sibiu.⁵⁷ Sediul protopopiatului a fost transformat în casă parohială a preotului Isacu, care s-a îngrijit atât de arhiva și valorile parohiei Săliște, cât și de cele ale istoricului protopopiat omonim, continuând să noteze evenimentele importante ale vieții comunității și ale săliștenilor iluștri în paginile Cărții de Aur a bisericii din Săliște, inițiată în anul 1911 de protopopul Ioan Lupaș.

După evenimentele din decembrie 1989, Protopopiatul Ortodox Român Săliște a fost reînființat, începând cu anul 1990 fiind condus de preoții protopopi Romul Roșca, între 1990-2006, Ioan Ciocan, între 2006-2014, și din 18 martie 2014 de Petru-Toader Damian, paroh la Gura Râului II⁵⁸.

Actualmente protopopiatul Săliște are reședința în orașul Săliște, cuprinde 38 de localități (Aciliu, Alămor, Amnaș, Apoldu de Jos, Apoldu de Sus, Armeni, Bogatu Român, Broșteni, Cristian, Dobârca, Fântânele, Galeș, Gura Râului, Gusu, Hașag, Jina, Loamneș, Ludoș, Mag, Mândra, Miercurea Sibiului, Ocna Sibiului, Orlat, Păuca, Poiana Sibiului, Poplaca, Presaca, Rășinari, Rod, Rusciori, Săcel, Săliște, Sibiel, Sângătin, Șura Mică, Tilișca, Topârcea și Vale) din Mărginimea Sibiului și Valea Secașelor, fiind constituit din 53 de parohii și o unitate misionară, păstorite de un număr de 54 preoți, care slujesc în 58 de biserici, din care 2 aflate în construcție, și o capelă de spital⁵⁹. În comparație cu jurisdicția istorică a protopopiatului, se observă că după 1990 Protopopiatul Ortodox Român Săliște a înglobat integral parohiile fostelor protopopiate Săliște și Miercurea, precum și o parte din parohiile protopopiatelor Sibiu și Mediaș.

⁵⁴ Nicolae Colan către Ioan Lupaș, Cluj, 3 octombrie 1946, în Ioan Lupaș, *Corespondență. Scrisori primate (selecție) A-C*, selecție, introducere și note alcătuite de Radu Ardelean și Lucian Giura, Sibiu, Editura Tribuna, 2003, p. 188.

⁵⁵ Onisifor Ghibu, *Pagini de jurnal (1935-1963)*, vol. 1, note și comentarii de Octavian Ghibu, București, Editura Albatros, 1996, p. 128.

⁵⁶ Așa se semnează în *Cartea de aur a ctitorilor și binefăcătorilor sf. biserici române gr. or. din Săliște*, fila 54.

⁵⁷ <https://protopopiatulortodoxsibiu.ro/protopopiatul/istoric/>, accesat în 16 iulie 2019.

⁵⁸ <https://basilica.ro/instalarea-noului-protopop-al-protopopiatului-saliste/>, accesat 17 iulie 2019.

⁵⁹ *Îndrumător bisericesc pe anul de la Hristos 2018*, Anul 166, Sibiu, Editura Andreiana, 2018, p. 412-416; <http://www.mitropolia-ardealului.ro/protopopiatul-saliste/>, accesat în 17 iulie 2019.

Muzeul și arhiva protopopiatului Săliște: organizare și conținut

Istoria arhivei protopopiatului Săliște este strâns legată de istoria instituției creatoare, a tractului protopopesco omonim, de aceea am și depănat pe larg evoluția istorică a acestei unități administrative bisericești din Mărginimea Sibiului. Legătura puternică, până la confundare, dintre oficiul parohial și oficiul protopopesco Săliște se reflectă și în documentele create și păstrate în arhiva comună a parohiei și a protopopiatului. Explicația acestei realități este una simplă: între anii 1766-1804 și 1884-1950 parohii bisericii mari „Înălțarea Domnului” și „Sf. Mucenic Oprea” din Săliște au deținut concomitent funcția de parohi și protopopi de Săliște, conducând sau administrând în paralel cele două oficii. Intervalul cuprins între 1804-1881, când scaunul protopopesco a fost mutat la Sibiu și condus de Ilie Popovici, Ioan Moga, Grigorie Pantazi și Ioan Hannia, nu reprezintă o cezură pentru că, odată cu revenirea la Săliște a oficiului protopopesco, a fost transferată și arhiva protopopiatului la Săliște, după cum reiese atât din fondul documentar existent astăzi în arhiva și în muzeul parohiei și al protopopiatului ortodox Săliște, cât și din arhiva istorică a protopopiatului Sibiu II, păstrată în Arhiva Mitropoliei Ardealului și în clădirea oficiului protopopesco Sibiu din municipiul omonim. Documentele, regelele și comentariile publicate de mitropolitul Antonie Plămădeală în paginile revistei „Mitropolia Ardealului” din anii 1985-1986 confirmă neamestecarea arhivelor celor două protopopiate Sibiu I (Săliște) și Sibiu II, ierarhul fructificând documente numai din arhiva protopopiatului Sibiu și din fondul Andrei Șaguna, aflat în Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului⁶⁰.

Arhiva protopopiatului Săliște se păstrează împreună cu arhiva celor trei parohii ale Săliștei în clădirea comună a protopopiatului și a muzeului parohial Săliște, construită și finalizată în timpul protopopului Ioan Stroia în anul 1908. În perioada comunistă sediul protopopiatului a fost transformat în casă parohială, aici locuind preotul Ioan Isacu, „protopop onorar” al Săliștei. După 1990 odată cu reînființarea protopopiatului Săliște, clădirea a devenit sediul organismului administrativ bisericesc. Conștienți de valorile adăpostite în tainele fostei case parohiale, protopopii Romul Roșca și Ioan Ciocan au amenajat, în patru încăperi ale spațioasei clădiri, *Muzeul Parohial Săliște*, acreditat în anul 2003 de către Ministerul Culturii și Cultelor⁶¹.

Muzeul și arhiva sunt situate în Piața Eroilor nr. 6 din Săliște. Prin bunăvoința părinților Ioan Ciocan și Petru Damian și cu concursul domnului Marius Boromiz, directorul Liceului Tehnologic „Ioan Lupaș” din localitate, am vizitat muzeul și arhiva parohial-protopopească din Săliște în seara zilei de 24 ianuarie 2019. Cu această ocazie am constatat că muzeul adăpostește atât obiecte de patrimoniu național, precum icoane,

⁶⁰ Antonie Plămădeală, *Din vremea lui Șaguna. Însemnări după documente inedite privitoare la istoria mentalităților și a vieții culturale și bisericești din Transilvania*, în „Mitropolia Ardealului”, anul XXX, nr. 9-10, Sibiu, 1985, p. 636-658; ibidem, în *Mitropolia Ardealului*, anul XXXI, nr. 1-2, Sibiu, 1986, p. 95-113; ibidem, în *Mitropolia Ardealului*, anul XXXI, nr. 2, Sibiu, 1986, p. 227-247.

⁶¹ Ștefan Mărculeț, *Mărturii ale credinței strămoșești în Transilvania*, în „Ziarul lumina”, 30 iunie 2012, ediție electronică: <https://ziarulumina.ro/reportaj/marturii-ale-credintei-stramosesti-in-transilvania-68127.html>, accesat în 17 iulie 2019.

veșminte, obiecte liturgice și piese populare de vestimentație, cât și documente, cărți vechi bisericești, antimise și singhelii adunate de la cele trei biserici din Săliște și de la lăcașurile de cult ale parohiilor care formează protopopiatul Săliște. Prima încăpere a muzeului este dedicată personalităților săliștene (Dionisie Romano, Andrei Șaguna, Picu Pătruț, Moise Branisce, Demetriu Răcuciu, Ioan Lupaș, Onisifor Ghibu, Dumitru Borcea etc), ale căror tablouri, fotografii (*Fig. 1 și 2*), cărți și obiecte sunt expuse pe pereți și în vitrinele de sticlă de pe margini. A doua și a treia încăpere a muzeului adăpostesc o colecție importantă de icoane, pe lemn și pe sticlă, cărți vechi bisericești din secolele XVIII-început de XX – cea mai veche fiind o Sfântă Evanghelie din anul 1707 –, obiecte și vase liturgice din lemn și metale prețioase, precum cădelnițe, cruci de binecuvântare, sfeșnice, potire, miruitoare, sfinte vase, prapori, un epitaf și alte odăjdii liturgice. Cele mai vechi obiecte sunt ușile împărătești ale vechii biserici din Săliște, pe locul căreia s-a construit clădirea actualului liceu tehnologic „Ioan Lupaș”, datate în anul 1649. În vitrinele din sticlă aflate în cele două încăperi sunt expuse antimise și singhelii (acte sau gramate de hirotonie) de la episcopii Dionisie Novacovici, Ghedeon Nichitici, Gherasim Adamovici, Ioan Bob, Vasile Moga, Ioan Lemeni, Andrei Șaguna și Miron Romanul, precum și câteva epistole șaguniene din epoca pașoptistă. Alături de aceste prețioase piese documentare, care dau mărturie despre preoții care au slujit în Săliște și în Mărginimea Sibiului în secolele XVIII-XIX, muzeul păstrează o piesă unică cu o valoare istorică și de memorie inestimabilă, și anume *Cartea de aur a ctitorilor și binefăcătorilor sf. biserici române gr. or. din Săliște* (*Fig. 3 și 4*), legată între coperti roșii de piele cu ornamente și litere aurite, după modelul cărților bisericești de lux din biblioteca mitropolitului Andrei Șaguna.

Cartea de aur este unul din proiectele protopopului Ioan Lupaș, care au rămas până în zilele noastre o mărturie perenă a bogatei istorii a Săliștei. A fost inițiată la 1 ianuarie 1911 și se deschide cu o incursiune în istoria parohiei Săliște redactată de Ioan Lupaș până în anul 1919, al plecării sale la Cluj. Succesorii lui Ioan Lupaș au punctat în paginile *Cărții de aur* momentele, evenimentele și personalitățile demne de reținut în istoria comunității. Valoarea istoric-documentară pentru Săliște și sălișteni este dublată de cea sentimentală pentru istoria românilor ardeleni și a Bisericii Ortodoxe din Transilvania prin semnăturile, impresiile și aprecierile celor ce au vizitat Săliștea din 1918 încoace. Din acest motiv, *Cartea de aur* a bisericii ortodoxe din Săliște reprezintă cu siguranță un unicat între cărțile de acest profil, pe filele sale regăsindu-se semnăturile a trei regi ai României, Ferdinand I (1 iunie 1919), Carol al II-lea (6 octombrie 1935) și Mihai I (6 octombrie 1935 și 30 august 1997), a trei regine ale României, Maria (1 iunie 1919), Elena și Ana (30 august 1997), a principeselor Ileana a României (1 iunie 1919) și Theodora a Greciei, a cunoscuților oameni politici și de cultură, precum Nicolae Iorga, Ion Incuț, Gheorghe Tatarescu, Octavian Goga, Alexandru Lapedatu și Vasile Voiculescu, a unor mari ierarhi și dascăli ai Ortodoxiei românești din secolul trecut, precum Nicolae Bălan, Nicolae Colan, Nicolae Mladin, Veniamin Virgil Nistor, Visarion Aștileanu, Antonie Plămădeală, Serafim Joantă, Timotei Popovici, Dumitru Stăniloae și Isidor Todoran, a diferiți ofițeri români celebri, precum Ion Boeriu, Alexandru Averescu

și Constantin Găvănescul, a sute de diplomați, profesori, clerici și diverși vizitatori români și străini, precum și a unor sălișteni celebri, ca Ioan Lupaș, Onisifor Ghibu și Dumitru D. Roșca, care au ținut să puncteze revenirea lor în localitatea natală în anumite momente importante.

Un document extrem de valoros atât sub raport istoric, cât și patrimonial, aflat în sălile de expoziție ale muzeului este Diploma imperială în limba latină (*Fig. 5*), emisă de împăratul Ferdinand I al Austriei în anul 1841, prin care săliștenilor li se acorda dreptul de a încasa vama târgurilor din Săliște pentru folosul școlii. Actul este original, certificat de pecetea cu ceară roșie a Casei imperiale și de semnăturile olografe ale împăratului și ale funcționarilor Cancelariei Aulice a Transilvaniei. În mod surprinzător textul este încă inedit, așteptând să fie transcris, tradus în limba română și restituit istoriografiei românești și publicului săliștean în integralitatea sa. Diploma a fost emisă de cancelaria imperială la cererile repetate ale săliștenilor din 1822, 1840 și 1841, an în care un grup de sălișteni, în frunte cu epitropul Dumitru Borcea, s-au deplasat la Viena pentru a se înfățișa personal înaintea Curții și a cere vama târgului pentru școala lor. Suveranul a răspuns pozitiv acordându-le acest drept, pe care „bărbații de încredere” ai bisericii l-au pus în practică prin strângerea vămii sau a taxei de piață a târgurilor săliștene într-o lădiță de lemn, purtată prin obor, în care colectau banii și apoi contabilizau veniturile, pe care comunitatea le-a cheltuit ulterior numai pentru trebuințele școlii⁶².

O altă sală a muzeului parohiei Săliște adăpostește obiecte tradiționale țărănești din Mărginimea Sibiului, mobilier vechi, costume de port popular săliștean și elemente de decor interior al caselor din Săliște. Nu în ultimul rând, trebuie amintită sala care adăpostește biblioteca parohială, ce cuprinde un număr impresionant de aproximativ 2.500 de cărți, cu profil variat: liturgic, teologic, istoric, literar, agronomic etc.

Arhiva protopopiatului și a parohiei Săliște este depozitată, în mod corespunzător, în două locații diferite, criteriul de separație fiind cel cronologic și instituțional. Din acest motiv, depozitul arhivistic poate fi structurat în două părți, reperul fiind anul 1848. În funcție de acest an se poate vorbi despre fondul vechi, care cuprinde documente din secolul XVIII până în anul 1847, și despre depozitul nou, care conține compact fondul documentar dintre anii 1848-1950. Documentele ambelor fonduri s-au păstrat în stare bună și foarte bună, nefiind atinse nici de intemperii sau de trecerea timpului, nici de nepăsarea oamenilor, de unde rezultă că toți protopopii Săliștei, de la Moga Mogoș din 1767 până la cei de astăzi, le-au purtat de grijă, fiind conștienți și responsabili de tezaurul memoriei instituției pe care vremelnic au condus-o. Cu toate că atenția și grija lor sunt atributele firești ale unor conducători responsabili de instituții, fie ele laice sau bisericești, efortul lor trebuie apreciat, deoarece nu de puține ori asemenea valori istorice s-au pierdut tocmai din cauza indiferenței și a relei voințe ale oamenilor.

Fondul vechi este depozitat în mai multe lăzi masive de lemn, păstrate în sala Centrului Cultural „Ioan Lupaș” de la subsolul clădirii muzeului parohial Săliște. Acest fond este constituit din tipărituri și manuscrise bisericești și civile, cărora li se adaugă un număr însemnat de cărți vechi bisericești care nu au putut fi expuse în sălile muzeului. O

⁶² Detalii la Maria Hanzu, *Monografia școlilor din Săliște Sibiu*, p. 23-30.

astfel de carte valoroasă este „Molitifelnicul”⁶³ preotului militar Ilie Hociotă (1876-1966), originar din Săliște, slujitor al soldaților români din armata austro-ungară între 1912-1918 și apoi protopop militar al Armatei Române cu reședința la Orăștie, fratele celebrei măicuțe Mina (Marina) Hociotă, soră de caritate în timpul Marelui Război⁶⁴. Molitifelnicul are imprimată pe mai multe pagini ștampila în culoare albastră a „K.u.k. griechisch-orientalische rumänische Militärseelsorge in Wien” (Asistența spirituală militară cezaro-crăiască greco-orientală română în Viena), arătând garnizoana de care a răspuns părintele Ilie Hociotă, și poartă semnătura olografă „Hociotă”, în culoare roșie (Fig. 6).

Extrem de valoroase sunt protocoalele poruncilor consistoriale, episcopoești și guberniale, circularele bisericești și școlare, protocoalele vizitațiunilor canonice și registrele de corespondență ale protopopiatului, dispozițiile administrative imprimate și manuscrise, toate compactate în mai multe registre legate în piele sau coperte de lemn căptușite în piele, foarte bine conservate. Documentele cuprinse în aceste registre sunt, după caz, redactate sau tipărite în limbile latină, germană și română cu caractere chirilice. Informațiile cuprinse surprind atât realitățile specifice ale Săliștei și ale protopopiatului Mărginimii Sibiului, cât și chestiuni generale care dezvăluie modul de organizare și funcționare a administrației eparhiale și a celei civile ardelene, unele porunci, dispoziții și reglementări – bisericești și laice – având un caracter general, deoarece au vizat întreaga episcopie ortodoxă și întregul Mare Principat al Transilvaniei, altele au avut un rost local, soluționând diferitele probleme pastorale, administrative, școlare și economice. De pildă, între copertile unui registru de porunci consistoriale și civile se găsește dispoziția împăratului Iosif al II-lea (1780-1790), din 30 ianuarie 1787, de reducere a sărbătorilor religioase și stabilirea exactă, pe fiecare lună în parte, a praznicelor recunoscute și slobode a fi ținute de către credincioșii „uniți și neuniți” din imperiu⁶⁵. Porunca imperială a fost tipărită în limba română cu caractere chirilice pe o coală mare de hârtie, împăturată în două, care formează patru pagini, conservată foarte bine (Fig. 7).

Fondul nou este depozitat în compartimentele unor dulapuri asemănătoare cu vechile sertare ale fișelor bibliografice din marile biblioteci universitare europene. Documentele sunt organizate pe calupuri ordonate cronologic începând cu 1848 până în 1937. Fiecărui an îi corespunde câte un calup de grosimi diferite în funcție de numărul documentelor cuprinse. Chiar și o simplă privire aruncată peste sertarele cu documente ne

⁶³ Întru mărirea lui Dumnezeu celui în Treime mărit MOLITVELNIC, spre întrebuințarea Preoțimii parohiale, în zilele Maiestății Sale, Preaînălțatului nostru împărat al Austriei și rege apostolic al Ungariei Francisc Iosif I. cu binecuvântarea Excelenței Sale, Prea Sfințitului Domn Procopiu Dreptcredinciosul Arhiepiscop și Mitropolit al românilor greco-răsăriteni din Ardeal și Ungaria, consiliar actual intim al Maiestății Sale c.r. apostolice, Sibiu, în Tipografia Arhidiecezană anul 1874. A fost singura carte publicată de mitropolitul Procopie Ivacicovici în scurta sa perioadă de păstorire la Sibiu (septembrie 1873 – iulie 1874). Amănunte vezi la: Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, p. 321; Pavel Vesa, *Episcopii Aradului, 1706-2006*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2007, p. 131-145.

⁶⁴ Detalii despre ea vezi la: Antonie Plămădeală, *Marina Hociotă – Maica Mina de la Săliștea-Sibiului, „o nouă Ecaterina Teodoroiu” în războiul din 1916-1918*, în Mihai Hau (ed.), *Biserica Ortodoxă Română și Marea Unire*, vol. I, București, Editura Basilica, 2018, p. 283-298.

⁶⁵ Textul a fost publicat în: Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, tomul II, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1897, p. 162-166.

arată că pachetele au fost aranjate cu atenție pentru a putea fi folosite ușor la nevoie. Având în vedere pregătirea academică încununată cu diplome de doctorat a multor protopopi ai Săliștei de altădată, ne gândim aici la Nicolae Maier, Ioan Stroia, Ioan Lupaș și Dumitru Borcea, dar mai ales la istoricul academician Ioan Lupaș, înțelegem cum au ajuns aceste documente să fie constituite în acest fond, foarte bine ordonat și conservat până astăzi. Colega noastră Daniela Deteșan, care a fotografiat o parte a documentelor din acest fond, apreciază cuprinsul acestuia la „peste 20 metri liniari de documente”. Trecând prin mii de file, Daniela Deteșan descrie tipul și conținutul izvoarelor: „corespondență oficială, scrisori particulare, statistici și circulare, rapoarte, note și depeșe, fotografii de epocă, atestate și adeverințe, contracte, protocoale, extrase ale unor articole din presa vremii, foi volante”. Acestea atestă „realități istorice complexe și relatează despre oameni (săteni, preoți, protopopi) și locuri (sate, parohii, protopopiat), prezintă viața cotidiană din Mărginime și experiențe personale autentice”⁶⁶.

Primul istoric profesionist care a fructificat bogatul material documentar al arhivei protopopiatului Săliște a fost profesorul Ioan Lupaș, întâistătătorul tractului protopopesec între 1909-1919. În lucrarea sa devenită clasică „Istoria bisericească a românilor ardeleni”, publicată la Sibiu în anul Marii Uniri, Ioan Lupaș citează pe larg din „protocolul poruncilor” parohiei Săliște pe anul 1782 „stihurile de laudă și de mulțămire”, consemnate la începutul aceluia catastif de protopopul Moise Moga în 1782, în cinstea „lui Iosif împărat cu bună fericire” dorind să sublinieze în acest fel impactul răsunător pe care l-a avut edictul de toleranță iosefin din 1781 asupra clerului ortodox din Transilvania⁶⁷. Într-o conferință amplă, rostită „la o întrunire culturală a preoților din protopopiatul Săliște în 1915”, publicată ulterior într-un volum de studii, dedicată vieții și activității lui „Ioan Moga teologul”, antecesorul său în fruntea protopopiatului Sibiu I în prima jumătate a secolului XIX, Lupaș fructifica și reproducea *in extenso* o serie de documente din arhiva protopopiei Săliștei⁶⁸.

Aveau să treacă nouă decenii până o altă vrednică sălișteancă, profesoara Maria Hanzu, multă vreme directoare a Liceului Tehnologic „Ioan Lupaș” din Săliște, a exploatat din belșug arhiva protopopiatului și a școlii din Săliște, întocmind o monografie masivă a „școlilor din Săliște”. Reproducând *in extenso* anumite documente din arhiva protopopiatului și a școlii, lucrarea doamnei Hanzu dă mărturie despre trecutul luminos al românilor sălișteni reprezentând, după cum bine aprecia academicianul Nicolae Manolescu în cuvântul său prefațator, „un document neprețuit. Informată, serioasă, bine scrisă, măsurată în aprecieri, ea ne îmbogățește cunoștințele despre un trecut tot mai inaccesibil și tot mai ignorat de către generațiile actuale”⁶⁹.

⁶⁶ Daniela Deteșan, *Arhiva protopopiatului ortodox Săliște (1848-1937)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LV, 2016, p. 282.

⁶⁷ Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, introducere, note și comentarii de Doru Radosav, ediția a III-a, Cluj-Napoca, Editura Dacia XXI, 2011, p. 153. Versurile au fost reproduse și în introducerea istorică de la începutul Cărții de aur a bisericii din Săliște.

⁶⁸ Ioan Lupaș, *Ioan Moga „teologul” 1790-1856*, în I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, volumul II, Cluj, 1940, p. 151-172.

⁶⁹ Maria Hanzu, *Monografia școlilor din Săliște Sibiu*, 624 p.

Peste alți câțiva ani, printr-o binecuvântată împrejurare, cercetătoarea clujeancă, Daniela Deteșan, a (re)descoperit arhiva protopopiatului ortodox Săliște, selecționând și fotografiind 1.125 documente din anii 1857-1887 și 1914-1918, pe care a început să le fructifice din punct de vedere istoriografic în mai multe studii dedicate atât arhivei în sine⁷⁰, cât și diverselor chestiuni majore surprinse de materialul documentar digitalizat, precum istoriei parohiilor, preoților și învățătorilor protopopiatului Săliște în a doua jumătate a secolului XIX⁷¹; proceselor de divorț din protopopiatul Săliște între anii 1862-1872⁷² și 1872-1882⁷³; instituțiilor filantropice patronate de Biserica Ortodoxă din sudul Transilvaniei în vremea Marelui Război⁷⁴; și acțiunilor caritabile întreprinse în protopopiatul Săliște în timpul Primului Război Mondial⁷⁵.

Studiul de față continuă demersurile anterioare și s-a născut în urma vizitei efectuate la Săliște, în 24 ianuarie 2019, și la muzeul parohial Săliște, cu ocazia Adunării Generale Extraordinare a Asociației Generale a Mărginenilor Sibiului la care am luat parte.

Adăpostite în condiții optime în clădirea comună a muzeului parohial și a protopopiatului Săliște, arhiva și muzeul, reprezintă un loc al memoriei care dă mărturie despre istoria bogată a spiritualității, tradițiilor, culturii, artei, comerțului, personalităților și vieții românești a Săliștei și a Mărginimii Sibiului. Descoperindu-i doar și parțial tezaurul, tainele și valoarea istorico-sentimentală subscriem aprecierii elogioase a lui Nicolae Iorga de acum o sută de ani, caracterizând Săliștea drept „mărgăritarul românesc al Ardealului”⁷⁶, care așteaptă să fie mereu redescoperit și pus în valoare de mânătorii condeului.

⁷⁰ Daniela Deteșan, *Arhiva protopopiatului ortodox Săliște (1848-1937)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LV, 2016, p. 281-295.

⁷¹ Eadem, *Parohii, preoți și învățători. Protopopiatul ortodox român Săliște în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în Varga Attila, Iosif Marin Balog (coord.), *Diversitate culturală, realități politice și multiconfesionalism în Transilvania și Banat (sec. XVIII-XX). Cercetătorului științific gr. I dr. Dumitru Suciu la împlinirea vârstei de 70 ani*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014, p. 109-120.

⁷² Eadem, *Procese de divorț din protopopiatul ortodox Săliște (1862-1872)*, în Daniela Deteșan, Mirela Popa-Andrei, Mádly Lóránd (coord.), *Fascinația trecutului. Omagiu istoricului Simion Retegan la împlinirea vârstei de 75 ani*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut – Mega, 2014, p. 188-203.

⁷³ Eadem, *În lege și în afara ei, românii din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea/In law and out of law. The Transylvanian Romanians in the middle of the 19th century*, Cluj-Napoca – Gatineau, Editura Argonaut – Symphologic Publishing, 2016, p. 111-136.

⁷⁴ Eadem, *Instituții filantropice din primul război mondial în sudul Transilvaniei*, în Virgiliu Țărău, Ottmar Trașcă, Angela Rus (coord.), *Transilvania în modernitatea românească. De la mișcarea națională la autodeterminare și integrare. In honorem Gheorghe Iancu*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015, p. 218-236.

⁷⁵ Eadem, *Acțiuni caritabile din protopopiatul ortodox Săliște în timpul primului război mondial*, în Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș (coord.), *Primul război mondial – perspectivă istorică și istoriografică*, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane – Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 535-549.

⁷⁶ Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească la 1906*, ediție îngrijită și prefatăă de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I.O., 2009, p. 107.

ANEXE

1.

Săliște, 1782. Versurile de apreciere ale protopopului Moise Moga din Săliște la adresa împăratului Iosif al II-lea.

Original: *Cartea de aur a ctitorilor și binefăcătorilor sf. biserici române gr. or. din Săliște*, fila 9.

Publicație: Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, p. 153.

Stihuri de laudă și de mulțămire
Lui Iosif împărat cu bună fericire,
De aceasta Români-i mulțămesc
Și pe Iosif Împăratul Românilor fericesc,
Căci el ca un îndurat s-a milostivit
Pe Români într-a sa voință i-a îngăduit,
Biserici, preoți, dascăli a ridica îngăduiește
De aceasta tot norodul foarte-i mulțamește.
Acestea zicând și cu mare căldură grăind
Neîncetat laudând și pe împăratul Iosif fericind
O dulce Iosife împărate și cu totul luminate.
Cea neîncetată lui Dumnezeu mulțămăie înălțăm
Și pe dânsul pentru împărăția ta îl rugăm
Și încă și noi de-a pururea și totdeauna vom sta
Picătura de sânge cea mai de pre urmă
Pentru împărăția ta vom vărsa.

2.

Sibiu, 27 mai 1847. Andrei Șaguna, vicarul general al Episcopiei Ardealului, îl înștiințează pe Ioan Moga, protopopul tractului Sibiu I, că a primit de la mitropolitul Iosif Raiacici o invitație de prenumerare la o nouă ediție a celor 12 mineie, ce urmează a fi publicate la tipografia din Buda, și îl roagă să-i chestioneze pe preoții și epitropii bisericilor din protopopiatul Săliștei dacă doresc să cumpere exemplarele noii colecții, care va costa 72 florini.

Original: *Arhiva protopopiatului Săliște, fondul vechi, protocol de corespondență, doc. 281/1847.*

Bine encuviințate D[omnule] Protoprezviter !

Exelența Sa Arhi-Episcopul și Mitropolitul Carlovitzului *Josif Raiacici*, în înștiințarea sa din 28 martie anu[1] curgătoriu, pe marele neguțătoriu și raportoriu a unei tipografii de la Pesta, *Vasilie Kozma*, dorind a întreprinde o nouă tipărire a Mineiilor celor de pre ceale 12. luni ale anului în 12 tomuri, mai-nainte de ce s-ar arăta de acest lucru cu foarte mari cheltuieli, legat zisul neguțătoriu au voit a ști și cunoaște numărul bisericilor, și din diocesiul (dieceza, n.n.) acesta, cari avem lipsă de aceste cărți s-ar îndupleca a și le cumpăra supt aceste condiții ca să hotărască numitul neguțător prețul fieștecăruia tom, cu 6 fl[orini] c.m. și așa al tuturor 12 tomuri la 72 fl[orini] c.m. voitori de a cumpera aceste cărți să depună mai întâi tot prețul de 72 fl[orini] c.m. gasu. (gaj, n.n.). Deci să faci bine, cuviințenia ta, ca sfătuindu-te în privința aceasta cu respectivii parohi și curatori bisericești, să așterni încoace consignația tuturor bisericilor acelora care ar fi plecate a-și cumpăra aceste cărți și a putea plăti sus însemnata sumă de 72 fl[orini] c.m. și să areți încoace și acestea, nu cumva voitori de a-și cumpăra zisa carte au de a face ceva reflecție în privirea condiției de sus pomenitul neguțătoriu pus-o adese: ca tot prețul de 72 fl[orini] c.m. să se depună ca înainte giasu (gaj, n.n.), sau să se-nvoiască a o cumpăra și supt această condiție ? Și nu cumva au și ceva băgare de samă, de a face în privința

cărților pre care să tipări aceasta ? Și de au, și ce fac ? Tot din ședința Consistoriumului din 27 mai 1847 la Sibiu ținută.

Al binencuvințeniei tale,

de bine voitoriu
Andrieu Schaguna mp.,
General vicariu

3.

Sibiu, 1/13 decembrie 1849. Episcopul Andrei Șaguna îi transmite protopopului Ioan Moga să-i expedieze cât mai repede conscripția protopopiatului Sibiu I pentru a încheia șematismul eparhial până la finalul anului.

Original: Muzeul protopopiatului Săliște, document expus în sala de expoziție.

Prea Cinstite Domnule Protopoape !

Fiindcă în înființarea și punerea în lucrare a unor îmbunătățiri în privința clerului eparhial, neapărat cer ca să am Conscrierea Protopopiaturilor, și de deosebi a tractului Preacinstiei tale, drept aceea de nou te provoc ca conscrierea ce ți s-au încredințat a o face prin circulariul consistorial din 10/22 Septembrie a[nul] c[urent] nr. 4 punctul IV, să te nevoiești cât mai curând a o săvârși și fără zăbavă a o așterne încoace. - Cu atât mai vârtos cu cât întârzierea Conscripției acesteia este în stare nu numai a îngreuna, dar și pentru totdeauna a face cu neputință punerea în lucrare a sus amintitelor îmbunătățiri.

Întru una ți să comite a grăbi și cu trimiterea încoace a tabelelor demândate prin țirculariul conzistorial Nr. 51, 1849, despre văduvele și orfanii românilor căzuți în decurgerea războiului civil de curând săvârșit precum și despre cei căzuți și chilăviți întru același.

Sibiu, 1/13 decembrie 1849

Andrei Șaguna mp
Ep[is]cop.

4.

Sibiu, 8 aprilie 1865. Mitropolitul Andrei Șaguna îi comunică protopopului Ioan Hannia al tractului Sibiu I că școlii din Săliște i-a fost acordat dreptul de publicitate și împuternicirea de a emite atestate școlare recunoscute de autoritățile civile, Consistoriul arhiepiscopesc numindu-l în postul de director al școlii pe învățătorul Mihail Stoica.

Original: Arhiva protopopiatului Săliște, documente din anul 1865, apud Maria Hanzu, *Monografia școlilor din Săliște Sibiu*, p. 22, 24.

Prea Cinstite Păr[inte] Protopo[a]pe !

Înaltul Guvern r[egesc], prin hârtia sa dato 29 dec. Nr. 31.766 ex. 1864, încunoștințează pre acest Consistoriu arhiepiscopesc că școalei noastre capitale din Săliște, cu datul de mai sus i s-a împărțit dreptul de publicitate, fiind împuternicită a da testimonii valide de stat. Mai departe Consistoriul arhiepiscopesc vrând a denumi pre învățătorul Mihail Stoica de director la acea școală, te provoacă pre Prea Cinstia Ta, ca inspector districtual, ca în privința acestei denumiri a-Ți da părerea cât mai curând. În fine, direcțiunea școlară, ca să poată corespunde ordinațiunilor mai înalte, va avea, la cererea învățăceilor, cu finea semestrului, a le atesta progresul făcut în obiectele de învățământ, spre care sfârșit, direcțiunea are lipsă de niște formulare de atestate, care le poate căpăta în tipografia arhiepiscopescă cu câte 2 cr[ă]țari exemplarul.

Din ședința consistorială ținută la Sibiu în 8 aprilie 1865 la Mitropolia gr[eco] or[ientală] a românilor din Transilvania și Ungaria.

Arhiepiscopul și Mitropolitul
Andrieu mp.

ILUSTRĂȚII

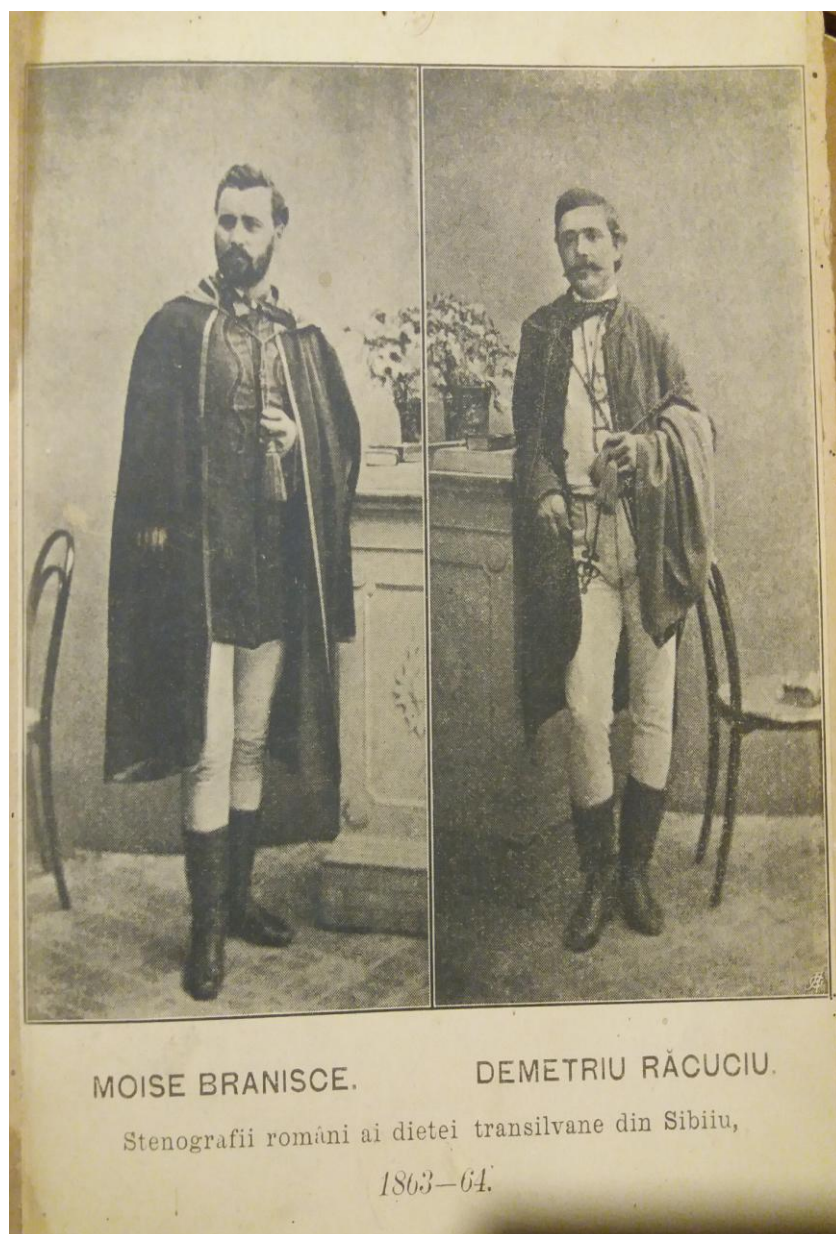

Fig. 1.
Personalități din Săliște: Moise Braniste și Demetriu Răcuciu, stenografii români ai Dietei de la Sibiu (1863-1864).

Fig. 2.
Personalități din Săliște: Ioan Lupaș, protopop de Săliște (1909-1919).

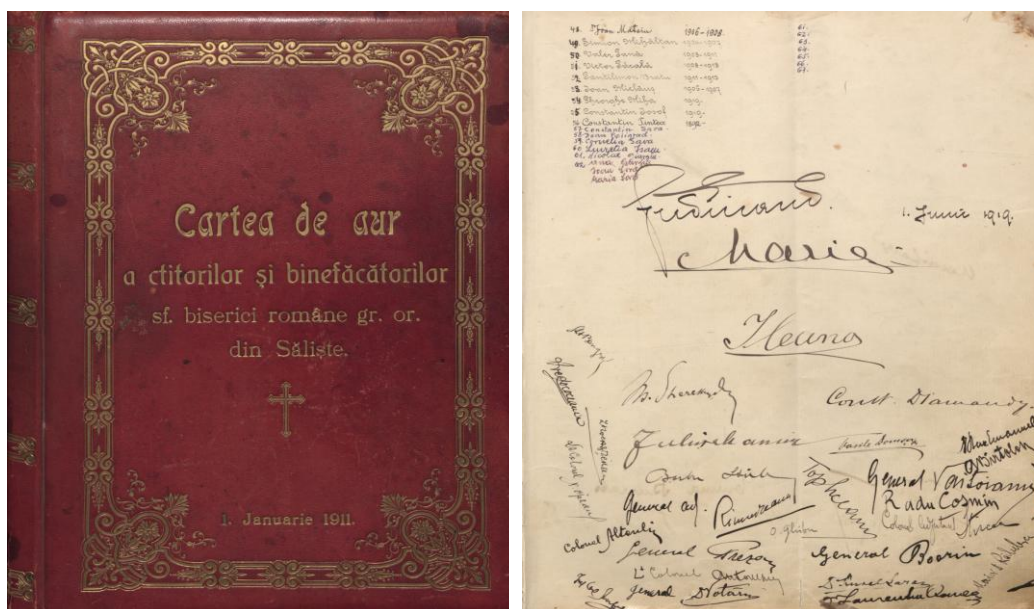

Fig. 3 și 4.

Cartea de aur a ctitorilor și binefăcătorilor sf. biserici române gr. or. din Săliște, inițiată de protopopul Ioan Lupaș la 1 ianuarie 1911; coperta și semnăturile de înalților oaspeți regali, princiari, politici, militari, eclesiastici și culturali, care au vizitat Săliște după 1918.

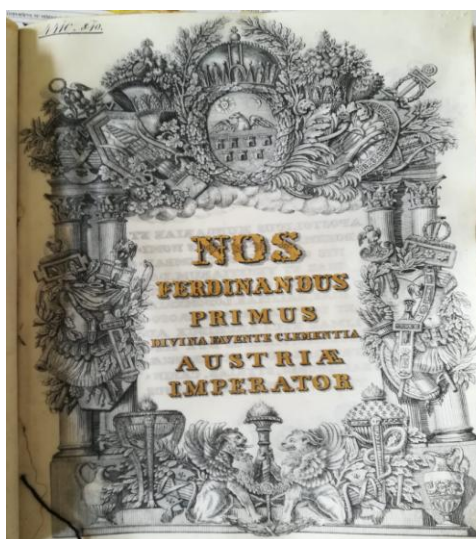

Fig. 5.

Diploma originală, emisă de împăratul Ferdinand I al Austriei în anul 1841, prin care săliștenilor li se acorda dreptul de a încasa vama târgurilor din Săliște pentru folosul școlii.

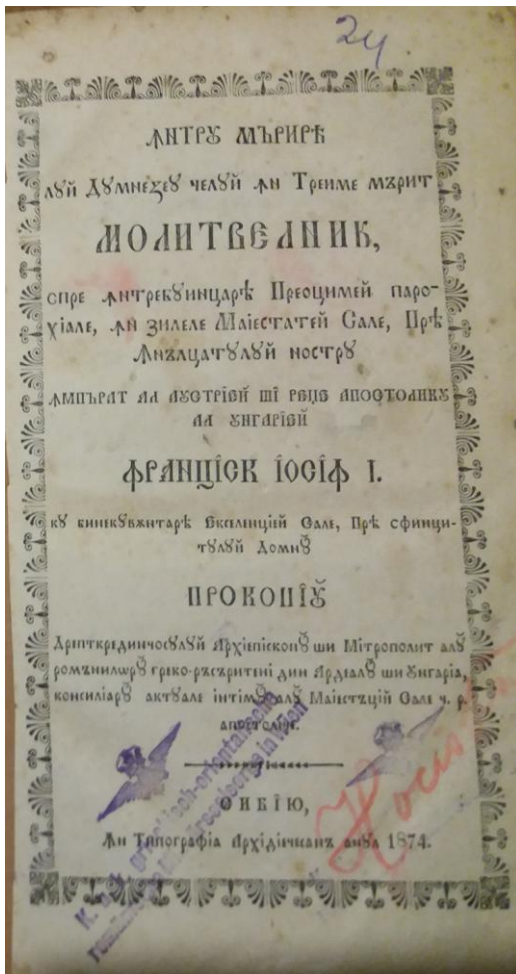

Fig. 6.
„Molitefnicul” preotului militar săliștean Ilie
Hociotă (1876-1966),
cu ștampila albastră a „K.u.k. griechisch-
orientalische rumänische Militärseelsorge in
Wien”

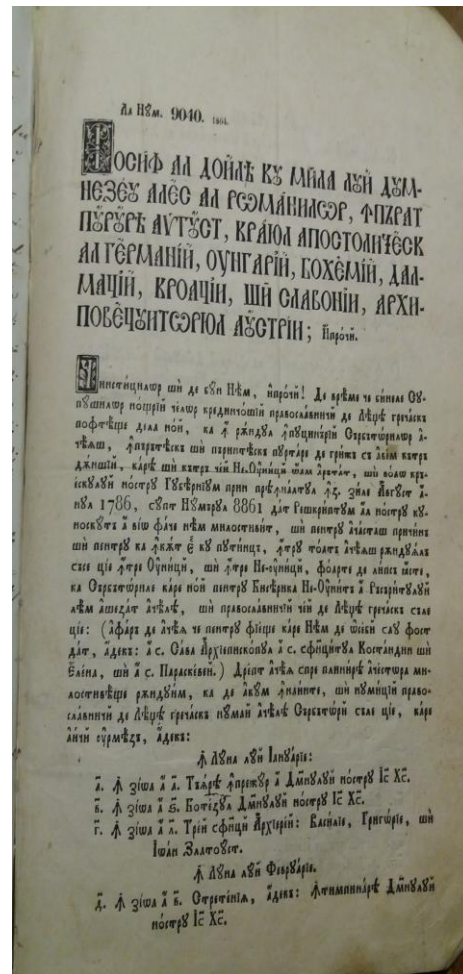

Fig. 7.
Porunca împăratului Iosif al II-lea din 30 ianuarie
1877, tipărită în limba română cu caractere
chirilice, ce stabilea praznicele recunoscute și
slobode a fi ținute de către credincioșii „uniți și
neuniți” din Imperiul Austriac.